

UNIVERZITET U BEOGRADU – FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

10. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP

Specijalna edukacija
i rehabilitacija DANAS

Zbornik radova

10th INTERNATIONAL
SCIENTIFIC CONFERENCE

Special Education
and Rehabilitation TODAY

Proceedings

Beograd, 25–26. oktobar 2019. godine
Belgrade, October, 25–26th, 2019

UNIVERZITET U BEOGRADU – FAKULTET ZA
SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

10. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP
SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
Beograd, 25–26. oktobar 2019. godine

ZBORNİK RADOVA

10th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
Belgrade, October, 25–26th, 2019

PROCEEDINGS

Beograd, 2019.
Belgrade, 2019

10. MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP
SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
BEOGRAD, 25–26. OKTOBAR 2019. GODINE
ZBORNİK RADOVA

10th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
BELGRADE, OCTOBER, 25–26th, 2019
PROCEEDINGS

IZDAVAČ / PUBLISHER

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

ZA IZDAVAČA / FOR PUBLISHER

Prof. dr Snežana Nikolić, dekan

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK / EDITOR-IN-CHIEF

Prof. dr Mile Vuković

UREDNICI / EDITORS

Prof. dr Vesna Žunić Pavlović

Prof. dr Aleksandra Grbović

Prof. dr Vesna Radovanović

RECENZENTI / REVIEWERS

Prof. dr Ranko Kovačević, prof. dr Vesna Bratovčić

Univerzitet u Tuzli – Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Tuzla, BiH

Prof. dr Viviana Langher

Università Sapienza di Roma – Facoltà di Medicina e Psicologia, Roma, Italia

Prof. dr Branislava Popović Čitić, doc. dr Slobodan Banković, doc. dr Ljubica Isaković

*Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju,
Beograd, Srbija*

LEKTURA I KOREKTURA / PROOFREADING AND CORRECTION

Maja Ivančević Otanjac, predavač

DIZAJN I PRIPREMA / DESIGN AND PROCESSING

Mr Boris Petrović

Biljana Krasić

Zbornik radova biće publikovan u elektronskom obliku CD

Proceedings will be published in electronic format CD

Tiraž / Circulation: 200

ISBN 978-86-6203-129-7

Objavlјivanje Zbornika radova podržalo je Ministarstvo prosvete, nauke i
tehnološkog razvoja Republike Srbije.

ANALIZA POSTOJEĆIH MERA PODRŠKE ZA STUDENTE SA INVALIDITETOM NA UNIVERZITETU U BEOGRADU

Jasmina Karić^{**a}, Mirela Avdagić^b

^aUniverzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, Srbija

^bUniverzitetski centar za studente sa hendikepom, Beograd, Srbija

Rad se bavi analizom trenutnog stanja u oblasti inkluzivnog obrazovanja na tercijarnom nivou, preciznije, pregledom, tumačenjem i preporukama za dalje unapređenje i poboljšanje mera podrške, i posledično, akademske efikasnosti i uspešnosti studenata sa invaliditetom. U radu su prikazani rezultati analize upitnika Univerzitetskog centra za studente sa hendikepom o potrebi za dodatnom podrškom tokom akademske 2018/2019. godine. Upitnik je popunilo ukupno 38 studenata sa invaliditetom Univerziteta u Beogradu, na različitim nivoima studija, u periodu od septembra do novembra 2018. godine. Upitnik su popunjavali studenti sa različitim vrstama invaliditeta, od motoričkih, preko funkcionalno ograničavajućih hroničnih oboljenja do studenata sa psihičkim poteškoćama i teškoćama u komunikaciji, kako bi se imao što širi pregled različitih potreba. Upitnik se sastoji od 27 pitanja koja, pored opštih podataka o trenutnom studentskom statusu, stepenu studija i postignućima, spadaju i u specifični domen inkluzivnog obrazovanja, odnosno obuhvataju analizu postojećih potreba određenog studenta za dodatnim merama podrške pri studiranju i njenim formatom. Većina ispitanika kao primer potrebe za podrškom ističe trenutnu finansijsku podršku, u vidu oslobađanja od plaćanja školarine. Prisutna je specifična korelacija između tipa teškoća i potrebne podrške, pa nekolicina ispitanika sa motoričkim teškoćama izražava i potrebu da se okruženje adaptira u skladu sa principima pristupačnosti, kao i potrebu za podrškom pri učenju i organizovanom vršnjačkom asistencijom. Ispitanicima sa teškoćama u komunikaciji i psihičkim teškoćama ad hoc modifikacije formata nastave i ispita pomažu pri ispunjavanju pojedinih akademskih obaveza, dok ispitanici sa senzornim teškoćama ističu potrebu da se radi na senzibilnosti nastavnog osoblja i nedostatku asistivnih tehnologija. Na osnovu preliminarne analize odgovora zaključujemo da se postojeća podrška sastoji od rešavanja prepreka na bazi trenutne potrebe, a da dugoročno gledano postoje teškoće i neuspeh pri ispunjavanju akademskih obaveza. Ovakvi nalazi upućuju na

** jkaric27@gmail.com

potrebu da se sistem dodatne podrške jasno definiše i izgradi kako bi se pospešila akademska uspešnost studenata sa invaliditetom.

Ključne reči: inkluzivno obrazovanje, dodatna podrška, studenti sa invaliditetom

Uvod

Uvođenjem koncepta inkluzije u zakonske i strateške dokumente Republike Srbije 2009. godine započet je proces redefinisavanja okvira obrazovanja na svim nivoima. Iako aktuelna Strategija visokog obrazovanja kao jedan od ključnih zadataka ističe povećanje učešća studenata iz nedovoljno zastupljenih grupa, smanjenje stope drop-outa i generalno povećanje kvaliteta nastave, ne postoje dovoljno jasno razrađeni i precizno definisani mehanizmi podrške koji bi osigurali postizanje pomenutih ciljeva. Ovo je naročito slučaj kada je reč o studentima sa invaliditetom, budući da raznolikost funkcionalno ograničavajućih stanja koja utiču na postignuća je izazovnija prepreka za prevazilaženje u konceptualnom i praktičnom smislu.

Cilj

Osnovni cilj ovog rada je da se ispita i analizira stav studenata sa invaliditetom o potrebnoj dodatnoj podršci tokom studija, i da se potom, poređenjem postojećih mera podrške i onih koje studenti sa invaliditetom najčešće koriste, analizira trenutna situacija i ponude alternative navođenjem sistemskih mera koje se koriste u drugim zemljama. Centralna istraživačka pitanja su: postoji li korelacija između tipa invaliditeta i vida potrebne podrške? Koji vid podrške studenti najčešće koriste/zahteavaju za pospešenje kvaliteta i ishoda studiranja?

Metod rada

Studentima sa invaliditetom koji su se obratili za podršku u periodu od septembra do novembra 2018. godine distribuiran je upitnik kako bi se stekla jasnija slika o opsegu postojećih akademskih potreba studenata, njihovom napretku i potencijalnim preprekama koje stoje na putu ka uspešnom okončanju studija. Uzorak čini ukupno 38 studenata Univerziteta u Beogradu, na različitim nivoima studija, 26 na osnovnim i 12 na postdipomskim (master i doktorskim akademskim) studijama. Neformalizovani anketni upitnik su popunjavali studenti sa različitim vrstama invaliditeta, od motoričkih, preko funkcionalno ograničavajućih hroničnih oboljenja do studenata sa psihičkim poteškoćama i teškoćama u komunikaciji, kako bi se imao što širi pregled različitih potreba. Upitnik se sastoji od 27 pitanja. U prvom delu nalaze se pitanja zatvorenog tipa o trenutnom studentskom statusu, stepenu studija i postignućima tokom prethodne školske godine. U tabeli ispod nalaze se podaci o ispitanicima.

Tabela 1. Informacije o ispitanicima (N = 38)

	Br.	%
Pol		
Ženski	23	61
Muški	15	39
Nivo studija		
Osnovne akademske	26	68
Master akademske	6	16
Doktorske akademske	6	16
Fakulteti (Univerzitet u Beogradu)		
Filozofski fakultet	4	11
Filološki fakultet	7	18
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju	6	16
Poljoprivredni fakultet	1	3
Pravni fakultet	6	16
Ekonomski fakultet	3	8
Elektrotehnički fakultet	1	3
Geografski fakultet	2	5
Farmaceutski fakultet	1	3
Šumarski fakultet	2	5
Fakultet organizacionih nauka	1	3
Fakultet političkih nauka	3	8
Matematički fakultet	1	3
Tipovi invaliditeta		
Teškoće u učenju (dileksija, disgrafija)	1	3
Psihičke teškoće	1	3
Otežano kretanje	13	34
Korisnici kolica	5	13
Hronično oboljenje	8	21
Oštećenje sluha	3	8
Oštećenje vida	1	3
Poremećaj iz spektra autizma (Aspergerov sindrom)	2	5
Kombinovane teškoće	4	11

U drugom delu upitnika nalazi se pitanje zatvorenog tipa usmereno na identifikovanje aktuelnih potreba određenog studenta za dodatnim merama podrške pri studiranju i njenim formatom. Dodatna podrška definisana je trojako: systemske mere (upis kroz program afirmativnih mera, finansijske olakšice, fizička adaptacija akademskog okruženja), asistivne tehnologije (različiti programi i pomagala) i prilagođena literatura, i modifikacije formata nastave i ispitivanja. Na kraju upitnika ispitanicima je ponuđeno pitanje otvorenog tipa i ostavljena mogućnost da sami navedu koji tip podrške im je potreban ukoliko pomenuti nije ponuđen i/ili da upišu dodatni komentar.

Rezultati i diskusija

Dobijeni rezultati predstavljeni su zbirno za sva tri nivoa studija i raspoređeni su ukrštenjem tipova invaliditeta sa potrebnom podrškom kako bi se analizirala eventualna korelacija. Rezultati su predstavljeni u tabelama 2 i 3. Napominjemo da se rezultati u tabeli o vidu tražene podrške razlikuju od tabele u kojoj se navode zbirne informacije o ispitanicima zato što smo pri analizi potreba studente sa kombinovanim tipom teškoća (npr. hronično oboljenje i psihičke teškoće) uključivali u odgovarajuće kategorije invaliditeta kako bismo preciznije ispitali njihove navode.

Tabela 2. *Odgovori ispitanika o potrebama za dodatnom podrškom (studenti sa invaliditetom – Univerzitet u Beogradu)*

Prilagođavanja i mere podrške – odgovori ispitanika	Tip invaliditeta						
	Teškoće u učenju	Psihološke teškoće	Motoričke teškoće	Oštećenje vida	Oštećenje sluha	Hronično oboljenje	Poremećaj iz spektra autizma
Afirmativne mere – upis			1				
Finansijske olakšice	1	2	20	1	4	8	2
Personalna asistencija							
Arhitektonska pristupačnost – motoričke teškoće			5				
Arhitektonska pristupačnost – oštećenje vida							
Pristup literaturi	1						
Asistivne tehnologije – ostalo							
Tumač znakovnog jezika							
Organizovani prevoz			4				
Indukcione petlje							
Podrška u verbalnoj komunikaciji					1		
Podrška početna orijentacija			1				
Prilagođavanje rasporeda predavanja i vežbi i dužine trajanja akademskih aktivnosti		1	1				2
Podrška u savladavanju akademskih obaveza		1	2			1	1

Tabela 3. Rezultati ankete – studenti sa invaliditetom UB ukupni zbir (N = 38) (n; %)

Prilagođavanja i mere podrške	Br. (%)
Afirmativne mere – upis lica sa invaliditetom	1 (4%)
Finansijske olakšice – školarina	38 (100%)
Podrška u obavljanju uobičajenih radnji na fakultetu (kretanje, ishrana, odlazak u toalet i sl.)	1 (4%)
Arhitektonska pristupačnost za osobe koje se otežano kreću i koriste kolica (prilagođene prostorije, platforme i liftovi)	5 (13%)
Arhitektonska pristupačnost za slepe i slabovide osobe (taktilna signalizacija, staze za kretanje)	0 (0%)
Skeniranje ili prilagođavanje literature u pristupačnom formatu (uvećana štampa, elektronski format, audio format, Brajevo pismo)	1 (4%)
Upotreba drugih pomoćnih tehnologija (lupa, specifični softveri, diktafon, tablet računar itd)	0 (0%)
Angažovanje tumača znakovnog jezika	0 (0%)
Prevoz do visokoškolske ustanove pristupačan osobama koje se otežano kreću	4 (11%)
Instaliranje induktivnih petlji u visokoškolskoj ustanovi	0 (0%)
Podrška u verbalnoj komunikaciji	1 (4%)
Podrška u procesu upoznavanja načina funkcionisanja visokoškolske ustanove	1 (4%)
Prilagođavanje rasporeda predavanja i vežbi i dužine trajanja akademskih aktivnosti	3 (8%)
Podrška u savladavanju akademskih obaveza (učenje, pisanje seminarskih radova i sl.)	5 (13%)

Pretpostavka da tip invaliditeta visoko korelira sa odgovarajućom vrstom potrebne akademske podrške pokazala se netačnom. Najveći broj ispitanika (100%) kao primarnu potrebu za podrškom ističe finansijske olakšice u vidu oslobađanja od plaćanja školarine, a tek u manjem procentu iskazuju potrebu za drugim vidovima podrške. Od ukupno 18 ispitanika sa teškoćama u kretanju, manje od 50% (5/18; 27%) navodi da im je potrebno obezbediti arhitektonsku pristupačnost. Prema podacima Univerzitetskog centra za studente sa hendikepom od 31 fakulteta u okviru UB, standarde pristupačnosti u potpunosti zadovoljava samo 7 fakulteta, 8 delimično, i 16 nikako.

Situacija je slična i kada je reč o ispitanicima sa oštećenjem vida i sluha. Od 4 studenta sa različitim procentom oštećenja sluha samo jedan (1/25%) navodi da mu je potrebna podrška pri verbalnoj komunikaciji. Jedan ispitanik je u formi komentara istakao da usled potpunog odsustva vida na jednom oku ima poteškoća da prati zahtevani tempo rada: „Zbog zamorljivosti oka sporije učim i trudim se da postignem što bolje rezultate. Molim samo ako bi profesori imali strpljenja i razumevanja za pismene delove ispita jer mi je potrebno više vremena u pisanju nego drugim studentima“. Značajno je napomenuti da prema podacima Univerzitetskog centra za studente sa hendikepom, a koji imaju svojih ograničenja, na Univerzitetu u Beogradu trenutno ne studira nijedna osoba sa potpunim oštećenjem sluha. Studenti sa invaliditetom se prijavljuju za status studenta sa invaliditetom isključivo na dobrovoljnoj bazi kako bi koristili određene pogodnosti. Delimične informacije o ukupnom broju studenata sa invaliditetom na UB predstavljaju godišnje upisne statistike u kojima se navodi samo broj studenata sa invaliditetom upisan kroz program afirmativnih mera – upis lica sa invaliditetom. Na osnovu činjenice da samo manji procenat ispitanika sa

motoričkim i slušnim/vizuelnim teškoćama (6/22; 27%) ističe potrebu za arhitektonskom pristupačnošću, pristupačnom literaturom i asistivnim tehnologijama, iako većina studira na fakultetima sa nezavidnim statusom po ovom pitanju, zaključujemo da postoje tri mogućnosti: prva, studenti koristeći socijalni kapital nalaze način da prevazilaze ove prepreke; druga, nepostojanje odgovarajućih standarda kada su ove mere podrške u pitanju ne predstavlja značajnu prepreku i treća, ne postoji osvešćenost ispitanika o njihovom značaju i uticaju.

Izuzetak predstavljaju ispitanici sa poteškoćama iz spektra autizma (Aspergerov sindrom), psihičkim teškoćama i teškoćama u učenju. Iako i oni kao primarnu ističu finansijsku podršku, navode i potrebu za podrškom pri učenju i prilagođavanjem formata nastave i ispitivanja što je u očekivanoj vezi sa tipom teškoća sa kojima se suočavaju. Ispitanik sa Aspergerovim sindromom dodao je na kraju upitnika sledeći komentar: „*Najviše bi mi značilo da budem siguran koje gradivo je potrebno za kolokvijum i ispit, kao i mogućnost polaganja usmeno određenih ispita, ili polaganje iz delova*“. Ispitanik sa teškoćama u učenju (disleksija) je naveo kako bi mu postojanje literature u pristupačnom formatu pospešilo i olakšalo ispunjavanje akademskih obaveza.

Na Univerzitetu u Beogradu prema podacima iz 2015. godine (2019) za studente sa invaliditetom postoje sledeće mere podrške: organizovani prevoz, delimična arhitektonska pristupačnost (23%), delimičan pristup literaturi, upis kroz program afirmativnih mera, oslobađanje od plaćanja školarine po ad hoc principu i nekoliko stipendija. Prateći preporuke (Tinklin et al., 2004, str. 652), smatramo da su neophodne i sledeće mere: uklanjanje svih fizičkih barijera, identifikovanje i uklanjanje svih barijera za pristup kurikulumu, uvođenje pristupačnosti u akreditacione standarde, senzitivizacija akademskog osoblja i podizanje svesti o potrebama studenta sa invaliditetom.

Zaključak

Broj studenata sa invaliditetom na Univerzitetu u Beogradu već nekoliko godina unazad raste, sa blagim odstupanjima pojedinih školskih godina koja su u skladu sa opštim trendom opadanja ukupne studentske populacije (Univerzitet u Beogradu, 2019). Interes svih aktera u obrazovanju da se obezbede odgovarajući uslovi za studente sa invaliditetom je očekivano povećan sa ciljem da se neometano realizuje objektivni akademski potencijal svakog studenta. Ovaj rad pokazao je postojanje ne tipične potrebe za podrškom i otvorio prostor za dalja istraživanja u ovom domenu, i ukazao na činjenicu da su mnoga pitanja konfliktne prirode i u koliziji sa principima antidiskriminacije i ljudskih prava: počevši od procesa utvrđivanja statusa studenta sa invaliditetom, pravednosti u kontekstu pozitivne diskriminacije (Hampton & Gosden, 2004) međuzavisnosti tipa invaliditeta i potrebne podrške (Brandt, 2011) pitanja suštinskih ciljeva obrazovnog procesa (Hampton & Gosden, 2004), kvaliteta stečenih kvalifikacija i održanja akademskih standarda, i najzad možda i ključne prepreke - finansiranja dodatnih mera i sistema podrške.

Literatura

- Univerzitet u Beogradu. (2019). *Analize i pregledi*. Preuzeto sa www.bg.ac.rs/sr/studije/analize.php
- Brandt, S. (2011). From policy to practice in higher education: the experiences of disabled students in Norway. *International Journal of Disability, Development and Education*, 58(2), 107-120.
- Hampton, G., & Gosden, R. (2004). Fair play for students with disability. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 26(2), 225-238.
- Pregled postojećih mera podrške studentima na Univerzitetu u Beogradu i njegovim fakultetima (2015). Preuzeto sa www.bg.ac.rs/files/sr/studije/Pregled-mere-podrške.pdf
- Priručnik za rad službe za podršku studentima (2015). Preuzeto sa www.bg.ac.rs/files/sr/studije/Prirucnik-podrška-studentima.pdf
- Tinklin, T., Riddell, S., & Wilson, A. (2004). Policy and provision for disabled students in higher education in Scotland and England: the current state of play. *Studies in Higher Education*, 29(5), 637-657.
- Univerzitet za sve, šansa za sve-karijera za sve (2015). *Priručnik za buduće studente Univerziteta u Beogradu uz smernice za kandidate sa hendikepom*. Preuzeto sa www.bg.ac.rs/files/sr/studije/Prirucnik-CSH.pdf

EDUCATIONAL SUPPORT SYSTEMS FOR STUDENTS WITH DISABILITIES AT UNIVERSITY OF BELGRADE

Jasmina Karić^a, Mirela Avdagić^b

^aUniversity of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Belgrade, Serbia

^bUniversity Center for Students with Disabilities, Belgrade, Serbia

The paper examines the current situation in the field of inclusive education at the tertiary level by reviewing and interpreting existing support systems and offering wide-ranging recommendations for further development of support measures and consequential improvement of educational outcomes for students with disabilities. The paper is based on an in-depth analysis of the annual questionnaire (academic year 2018/2019) carried out at the University Center for Students with Disabilities (University of Belgrade). The purpose of this questionnaire is the assessment of individual and general needs of students with disabilities for additional support. The questionnaire was filled in by a total of 38 students with disabilities at the University of Belgrade, at different degree levels, in the time frame September - November 2018. In order to gain a broader perspective, the questionnaire was filled in by students with different types of disabilities, ranging from physical disability, chronic conditions which limit the scope of everyday functionality, speech difficulties, to students with mental health conditions and students with autism spectrum disorders. The questionnaire consists of 27 questions which, beside general information regarding current

student status, degree of studies and achievements, also deal with the specifics of inclusive education by determining types of support students find most effective and necessary. The majority of respondents emphasize financial support as an example of needed support, in the form of tuition fees waiver. There is also a specific correlation between the type of difficulties and the necessary support, so several respondents with mobility impairments express the need to adapt the environment in accordance with the principles of accessibility, as well as the need for support in learning and organized peer assistance. Ad hoc modifications of teaching and exam formats help questionnaire respondents with psychological and communication disorders in fulfilling academic obligations, while respondents with sensory difficulties emphasize the need to work on the sensitization of teaching staff and the lack of assistive technologies. Based on the preliminary analysis of the answers, we conclude that the existing support consists of obstacle solving based on current needs, which in the long run leads to difficulties and failures in fulfilling academic obligations. Such findings indicate the need for the support system to be clearly defined and built in order to promote the academic performance of students with disabilities.

Key words: inclusive education, educational support, disability, students, system measures